

Άρρητος διάλογος: από τον Κλάιστ στην επιστημολογία

Γεράσιμος Κουζέλης

Ας υποθέσουμε πως το κείμενο απευθύνεται σε εμάς, πως μας βάζει στη θέση του ειδικού του αναγνώστη, του Rühle von Lelienstein, πως συνομιλεί μαζί μας ακριβώς με τον τρόπο εκείνης της συνομιλίας που θέλει να μας επιδείξει. Να ξέρει πως γουρλώνουμε τα μάτια μας με αυτά που διαβάζουμε, αυτό θέλει ο Κλάιστ, πως ξαφνιαζόμαστε με την απροσδόκητη πρόταση που μας κάνει, πως η έκπληξή μας θα μας κρατήσει στο κείμενο, πως θα τον παρακολουθήσουμε σε εγρήγορση, πως η δημιουργική μας καχυποψία απέναντι στο αίνιγμα που μας παρουσιάζει θα υποβάλλει σε έλεγχο την πορεία των σκέψεων που μας εκθέτει. *Θέτει* λοιπόν τον αναγνώστη, τον αναγνώστη που θα του επιτρέψει να γράψει, που θα τον διευκολύνει να διαμορφώσει και να διατυπώσει τις ιδέες του, γνωρίζοντας ότι μεταξύ διαμόρφωσης και διατύπωσης δεν υπάρχει διαφορά. Κι αυτό φαίνεται κατά την ομιλία.

Όταν θέλεις να γνωρίσεις κάτι και δεν μπορείς να το βρεις διαλογιζόμενος, σε συμβουλεύω, αγαπητέ μου, πνευματωδέστατε φίλε, να μιλήσεις γι' αυτό με τον πρώτο γνωστό που θα βρεθεί μπροστά σου. Δεν χρειάζεται να είναι ιδιαίτερα οξύνους ούτε εννοώ να τον ρωτήσεις σχετικά. Όχι! Θέλω να πω, να του το διηγηθείς αρχικά εσύ ο ίδιος.

Με αυτή την σκανδαλώδη προτροπή αρχίζει το κείμενο. Τούτη η αινιγματική αφήγηση αυτού που ακόμα δεν ξέρουμε, δεν προσφέρει βεβαίως γνώση στον ακροατή, αλλά στον ίδιο τον ομιλητή.

Θέλω, συνεχίζει ο Κλάιστ την προτροπή του, να μιλήσεις με τη συνετή πρόθεση να διδαχτείς εσύ. [...]

Ιδού λοιπόν η πρώτη, σχετική με το θέμα μου, θέση του κειμένου. Η ανακοπή της ροής της παραδοσιακής παιδαγωγικής σχέσης, εκείνης της «προπετούς απαίτησης να δασκαλεύουμε τους άλλους» συνιστά μια κίνηση αυτοδιδασκαλίας, αυτομόρφωσης, μια εκπαίδευση εαυτού: αφήγηση σκέψεων υπό συγκρότηση, ιδεών υπό διαμόρφωση, λύσεων εισέτι αγνώστων. (Απόηχους μιας τέτοιας παιδαγωγικής μπορεί κανείς να εντοπίσει στην τρίτη ηλικία της διδασκαλίας του Μπαρτ –διδάσκουμε αυτό που δεν ξέρουμε– ή στη ιδιότυπη αντι-οδηγητική του Ρανσιέρ)

Σε αυτό το παιχνίδι συγκρότησης ενός υποκειμένου που αυτομορφώνεται, σ' αυτή την κυριολεκτικά «αρνητική διδακτική» υπάρχουν κανόνες. Εφαρμοζόμενη ως διαδικασία μάθησης, η ομιλία προς τον «πρώτο γνωστό που θα βρεθεί μπροστά» μας είναι πρώτα απ' όλα μια άσκηση. Θα έλεγε κανείς πως έτσι η γνώση παρουσιάζεται ως προϊόν μιας ομιλιακής ικανότητας στην οποία ασκούμαστε. Η έμφαση δεν βρίσκεται όμως μάλλον στη δική μας εξάσκηση αλλά στην άσκηση της ιδιότροπης αφηγηματικής ομιλίας: την ασκούμε – κι αυτό παραπέμπει πρωτίστως στην επαναλαμβανόμενη ενεργοποίηση της δυνατότητας, μιας τεχνικής.

Σαφής και γλαφυρός και σ' αυτό το σημείο ο Κλάιστ μάς προτείνει να παραφράσουμε τη γνωστή ρήση «τρώγοντας έρχεται η όρεξη», στο κατ' αυτόν «εξίσου αληθές» γνωμικό «μιλώντας έρχεται η ιδέα». Η αναλογία αποσαφηνίζει ως κρίσιμο το ζήτημα της αρχής: πώς να φας χωρίς όρεξη, πώς να μιλήσεις χωρίς ιδέες. Ο θεμελιωδέστερος κανόνας του αυτοδιδασκτικού παιγνίου είναι επομένως η απροϋπόθετη αρχή – το ήμισυ του παντός και στη διαμόρφωση της σκέψης.

Τρεις διαφορετικές περιστάσεις εφαρμογής ή μάλλον άσκησης αυτής της μεθόδου (και δεν χρησιμοποιώ τυχαία τη λέξη) μας δίνει ο Κλάιστ, μια αυτοβιογραφική, μια ιστορική και μια φανταστική-μυθοπλαστική.

Επιτρέψτε μου την παράθεση της αρχής της πρώτης.

Συχνά κάθομαι στο γραφείο μου σκυμμένος πάνω σε φακέλους μιας περίπλοκης διένεξης και ψάχνω να βρω την οπτική γωνία από την οποία θα έπρεπε να κριθεί. ... Ή ψάχνω, όταν έχω μπροστά μου ένα πρόβλημα άλγεβρας, να βρω μια άκρη, την εξίσωση που εκφράζει τις δεδομένες σχέσεις και από την οποία προκύπτει μετά εύκολα η λύση με υπολογισμούς. Και αίφνης, όταν μιλώ γι' αυτά τα πράγματα με την αδελφή μου, η οποία κάθεται πίσω μου και δουλεύει, γνωρίζω εκείνο που 'σιως δεν θα είχα βρει με σκέψη ωρών.

Η «άκρη» στο πρόβλημα της άλγεβρας μας παραπέμπει στο νήμα, το νήμα των υπό συγκρότηση σκέψεων, υπαρκτό αλλά άγνωστο, μη εντοπίσιμο. Η ομιλία, με την τυχαία, αυθαίρετη εναρκτήρια αναφορά της, συνιστά διαδικασία αναζήτησης αυτού ακριβώς του νήματος που θα αναδυθεί ως πάντα ήδη υπάρχον, που θα αποκαλυφθεί. «Κι αίφνης γνωρίζω» γράφει ο Κλάιστ –«siehe da, so erfahre ich»– με το erfahre να καταλαμβάνει το σημασιολογικό πεδίο από την πληροφόρηση στη βιωμένη εμπειρία: μαθαίνω. Υπό μία έννοια η απάντηση, η αναζητούμενη λύση, βρίσκεται στους ίδιους τους όρους του προβλήματος και επομένως πράγματι το νήμα πρέπει «απλώς» να αποκαλυφθεί. Ο άλλος, ας τον πούμε πάλι ακροατή, δεν θα μας πει τη λύση γιατί δεν την ξέρει. Αλλά και δεν θα μας βοηθήσει διδακτικά ή ερευνητικά, διευκρινίζοντας το πρόβλημα και ελέγχοντας την πορεία των επιχειρημάτων ή σκέψεων. Θα μας επιτρέψει απλώς να μιλήσουμε, να ακούσουμε τη ίδια μας τη φωνή, να βάλουμε μπρος τη μηχανή αναζήτησης – χωρίς να μας δείξει, χωρίς να μας διδάξει.

Αλλά και τα δύο αυτά σημεία, το ρόλο του ακροατή και την ενεργοποίηση της διαδικασίας θα πρέπει να τα διευκρινίσω λίγο περισσότερο.

Το δεύτερο συμπίπτει με την ακριβέστερη αποτύπωση της αιφνίδιας γνώσης ή εμπειρίας. Ο ίδιος ο Κλάιστ μετριάζει την αρχική εντύπωση. Δεν είναι και τόσο αιφνίδια, τόσο αποκαλυπτική αυτή η γνώση τελικά. Δεν ενυπάρχει, ήδη πάντα έτοιμη, στους αμετάβλητους αρχικούς όρους του προς επίλυση προβλήματος. Το νήμα προϋπάρχει γιατί έχει αρχίζει να γνέθεται. «Έχω βέβαια κάποια συγκεχυμένη παράσταση» μας ομολογεί, και ξέρει πως η παράσταση αυτή «βρίσκεται σε κάποια μακρινή σχέση» με αυτό που ψάχνει.

Τα μέσα της διαδικασίας αρχίζουν να εμφανίζονται και διαθέτουν όψεις γνωσιοθεωρητικά αρκετά οικείες. Προϊδεάσεις λοιπόν, πρώτες και ακόμα σκοτεινές παραστάσεις, υλικά που απαιτούν περαιτέρω επεξεργασία. Αιφνίδια είναι μόνο η μετατροπή της αρχικής ασάφειας σε πλήρη διαύγεια, η διαμόρφωση, όπως μας λέει το κείμενο, της συγκεχυμένης παράστασης σε πλήρη διάγνωση, Erkenntnis. Και ξέρουμε πράγματι πόσο αιφνίδιο είναι αυτό το γύρισμα του νοητικού διακόπτη όταν η εικόνα γίνεται σαφώς ορατή μέσα σε νέο φως, όταν το περίγραμμα συλλαμβάνεται. Η έκπληξη του Κλάιστ είναι η έκπληξη της γνώσης που αναγνωρίζεται ως νέα, όσο κι αν πρώτες επεξεργασίες την έχουν προετοιμάσει. Πάντα ως νέα και πάντα ως έκπληξη μας αποκαλύπτεται άλλωστε.

Αν μάλιστα δούμε από πιο κοντά πώς μας περιγράφει τους όρους της διαδικασίας που οδηγεί στην τελική σαφή διάγνωση, θα δούμε πως είναι και πιο ακριβείς και πιο οικείοι. Μας λέει πως όλη του «η διάθεση προσηλώνεται» «στην ανάγκη» να βρει «ένα τέλος για την αρχή» που έκανε. Η συγκέντρωση των νοητικών δυνάμεων έχει επομένως προσδιορισμένη κατεύθυνση (το τέλος) και γίνεται συγκεκριμένο εργαλείο επεξεργασίας των σκοτεινών παραστάσεων. Με μία κρίσιμη προϋπόθεση: την εξεύρεση μιας αρχής. Αλλά και γι' αυτή μας δίνει μια

πολύ ενδιαφέρουσα ένδειξη: *τολμηρά*, μας λέει, αρχίζουμε – όπως θα το ήθελε και ο Πόππερ.

Η τόλμη την οποία μας υποδεικνύει ως όρο της αρχής ο Κλάιστ είναι η τόλμη μιας υπόθεσης που θα οδηγήσει σε μια αιφνίδια αποκαλυπτόμενη γνώση, η τόλμη της επινόησης, η τόλμη της εύρεσης. Και πάλι, σ' αυτή την τόσο ριψοκίνδυνη και φαινομενικά αστήρικτη αναφορά, ο συγγραφέας μας είναι εντυπωσιακά σύγχρονος και, παρά το ύφος και το είδος του κειμένου, εντυπωσιακά ακριβής. Η τολμηρή αρχή, μας λέει, οδηγεί «στην ανάγκη να βρούμε ένα τέλος για την αρχή που κάναμε». Να λοιπόν το γνωστικό κίνητρο, το διαφέρον που μας οδηγεί. Να και η αναγκαιότητα λογικής συνοχής και συνέπειας, η αναγκαιότητα αντιστοίχισης της αρχικής υπόθεσης με την κατάληξη μιας επιχειρηματολογίας, μιας διαδοχής σκέψεων, μιας προτεινόμενης λύσης, αυτού που με θαυμαστή ενάργεια ο Κλάιστ συγκρατεί ως «συντελεσμένη γνώση».

Αυτή η γνώση που είναι αίφνης έτοιμη, ορίζεται μάλιστα ρητά ως αυτό που με την έκφραση «είναι έτοιμη» απλώς υποδηλώνεται: τα «τεχνάσματα που επιμηκύνουν το λόγο», γράφει, τα χρησιμοποιεί για να «κερδίσει το χρόνο που χρειάζεται για την κατασκευή της ιδέας του στο εργαστήριο της λογικής» (δικές μου οι εμφάσεις).

Η ιδέα, η πορεία των σκέψεων, η λύση, το επιχείρημα κατασκευάζονται. Η ανακάλυψη, η επινόηση, αλλά και η ίδια η γνώση είναι εν τέλει κατασκευή. Είναι προϊόν, χειροπιαστής θα λέγαμε, εργαστηριακής κατεργασίας, προϊόν πραγματικής διαδικασίας παραγωγής – κατά Κλάιστ, στα χνάρια της πρώτης καντιανής κριτικής, αλλά πολύ πριν από τον Μαρξ. Αυτή, με όλο το θράσος της εσκεμμένης παράφρασης, είναι η δεύτερη θέση που θα ήθελα από μια επιστημολογική σκοπιά να συνδέσω με το κείμενο.

Ας περάσουμε τώρα στο άλλο σημείο, για το οποίο υποσχέθηκα περαιτέρω διευκρίνιση, τον ακροατή της ομιλίας, το πιο συζητημένο ζήτημα στην αντίστοιχη βιβλιογραφία.

Εισάγοντάς μας στο δεύτερο παράδειγμά του, την ομιλία-«κεραυνό», όπως την ονομάζει, του Μιραμπώ προς τον αυλάρχη την ιστορική 23^η Ιουλίου της επανάστασης, ο Κλάιστ σημειώνει:

Για εκείνον που ομιλεί υπάρχει μια παράξενη πηγή ενθουσιασμού σ' ένα πρόσωπο που βρίσκεται απέναντί του και ένα βλέμμα που μας δηλώνει πως μια μισοδιατυπωμένη σκέψη έγινε ήδη κατανοητή μας προσφέρει συχνά την έκφραση (den Ausdruck) για όλο το υπόλοιπο μισό αυτής της σκέψης.

Ο απέναντι λοιπόν. Είπα ήδη ότι ο Κλάιστ θέτει τον αναγνώστη, τον τοποθετεί, μας τοποθετεί, ακριβώς επειδή μας χρειάζεται εκεί απέναντι. Η επιστολή προς τον Rühle εξεικονίζει την συντελεσμένη διαδικασία διαμόρφωσης του επιχειρήματος περί του τρόπου κατασκευής των ιδεών. Κι αυτό που χαρακτηρίζει αυτόν τον τρόπο κατασκευής, ως όρος ύπαρξής του, είναι η παρουσία-απουσία του συνομιλητή.

Θέλω εδώ να συγκρατήσω εκείνο ακριβώς που δεν θα ανέμενε κανείς στη σκηνή που μας έχει ετοιμάσει το κείμενο: την *ως εάν* παρουσία, την εποχή, την αναστολή της κρίσης, το *προ* της επικοινωνίας, τον βωβό παριστάμενο, τον ακροατή ως απομακρυσμένο από την παραγωγή των ιδεών του κειμένου, ως δύναμι αναγνώστη. Η βιβλιογραφία, ειδικά η πιο πρόσφατη, έχει όντως αναδείξει το ζήτημα της διαταραγμένης γλωσσικής επικοινωνίας, της «γλωσσικής διάρρηξης» που χαρακτηρίζει τους πιο κεντρικούς ήρωες του Κλάιστ, όπως κι έχει αναλύσει ό,τι μπορεί να χαρακτηριστεί μη γλωσσική επικοινωνία στις εκφράσεις προσώπων, στις χειρονομίες και στις σωματικές στάσεις και κινήσεις που μας περιγράφει. Δεν νομίζω όμως πως εδώ βρίσκεται η αιχμή αυτού που δηλώνεται με την εικόνα του παριστάμενου ακροατή. Το ζήτημα δεν μοιάζει να είναι

το ίχνος της δυνατότητας του ακροατή να παρακολουθήσει τις σκέψεις που εκδιπλώνονται και έτσι επομένως να μας βοηθήσει να τις ελέγξουμε. Πόσο μάλλον δεν είναι η, έστω και άρρητη, επιβεβαίωση των κατασκευαστικών μας βημάτων, μέσω ενός ανάλογου βλέμματος ή μιας κίνησης. Αυτά όντως δηλώνονται στο κείμενο, είναι άλλωστε μάλλον κοινός τόπος.

Πιστεύω ότι το κείμενο του Κλάιστ μας επισημαίνει κυρίως τη λειτουργία των νευμάτων ως παρακίνηση, ως τροφοδότηση της δυναμικής ανάπτυξης των σκέψεων που βάσει της τολμηρής αρχής θα μας δώσουν το ανάλογο τέλος. Το πρόσωπο χρειαζόμαστε, όχι τους μορφασμούς του: «ένα ανθρώπινο πρόσωπο απέναντί μας» όταν μιλάμε, για να μπορούμε να μιλήσουμε. Τον «πρώτο γνωστό που θα βρεθεί μπροστά μας», ως συνθήκη ύπαρξης της ομιλίας. Γιατί η ομιλία απευθύνεται σε πρόσωπα. Πρόσωπα, έστω και βωβά και μάλιστα κατά προτίμηση βωβά, ώστε να μην διαταράσσεται η ροή των σκέψεων, η ροή ως κατασκευή αυτών των σκέψεων.

Θέτοντας τον ακροατή ως αυστηρά *δυνητικό* και επομένως μη ενεργό συνομιλητή, ο ίδιος ο ομιλητής συγκροτείται ως σκεπτόμενος εαυτός, ως γνωστικό υποκείμενο, ακριβώς με εκείνη την έννοια που στην κοινωνιολογία μιλάμε για τη συγκρότηση του εαυτού ως ειδώλου μας στα μάτια των άλλων. Είμαστε, λέει ο Γκόφμαν, όπως βλέπουμε να μας βλέπουν οι άλλοι. Σκεπτόμαστε, λέει ο Κλάιστ, χάρη στον ενθουσιασμό της παρουσίας του προσώπου που βρίσκεται απέναντί μας. Εμείς ενεργοποιούμαστε μέσω της παρουσίας, αυτός είναι ο ενθουσιασμός. Το αυτό χρειαζόμαστε. Γιατί εντέλει ακούμε αυτό που βλέπουμε να ακούνε οι άλλοι όταν μιλάμε.

Αυτή η ιδιότροπη θέση και άρση του απέναντι ως συνομιλητή αποτελεί την τρίτη επιστημολογική υπόθεση που μπορούμε να αντλήσουμε από τις σκέψεις που ο Κλάιστ απευθύνει στο φίλο του. Του είναι σαφές, πως η

γνώση δεν μπορεί να αναπτυχθεί παρά μόνο μέσα από την έκθεσή της και πως αυτή η έκθεση επιβάλλει συνθήκες που επιτρέπουν τον έλεγχο της πορείας της, επιβάλλει επομένως όρους ομιλίας και απόκρισης, στοιχειώδεις όρους διαλόγου. Αυτή όμως την εμφατική προφορικότητα την μετατρέπει δυνητικά σε γραφή, περιορίζοντας την απόκριση σε προλαμβανόμενη πρόσληψη και επομένως σε σαφήνεια της σκέψης όταν γίνεται έκφραση, όπως τονίζει προς το τέλος του κειμένου. Και πράγματι η προτροπή προς το φίλο του, αυτό το «άρχισε να μιλάς, απλώς άρχισε» που υποβάλλει το κείμενο, είναι ο συνήθης χρυσός κανόνας της γραφής, «άρχισε να γράφεις» και οι σκοτεινές παραστάσεις θα αποσαφηνιστούν, η έκφραση θα οδηγήσει στο τέλος που λογικά προκύπτει από την αφετηρία, το ερώτημα που κινεί την έκθεση θα απαντηθεί.

Ο συνομιλητής όμως αίρεται όχι επειδή η κατά Κλάιστ ομιλία αρθρώνεται υπό όρους γραφής, αλλά επειδή καλείται να εξυπηρετήσει τις απαιτήσεις μιας επινοητικής ανακάλυψης κι όχι μιας απλής διατύπωσης του ήδη γνωστού. Ο απέναντι δεν καθοδηγεί, δεν ρωτάει διευκρινιστικά, δεν εκμαιεύει, όπως άλλωστε μας δηλώνει ρητά ο συγγραφέας παραπέμποντας στην αυθεντία της καντιανής παιδαγωγικής. Γιατί οι σκέψεις ή οι ιδέες που «κατασκευάζονται», η γνώση που «συντελείται» δεν προϋπάρχουν ολοκληρωμένες για να εξαχθούν ή να ενεργοποιηθούν, δεν έχουν προηγουμένως παραχθεί, παράγονται κατά την πορεία έκθεσής τους, παράγονται διά της έκφρασης.

Στο ιστορικό του παράδειγμα, με το οποίο εξεικονίζει παραστατικά αυτή τη διάσταση ριζικής ανατροπής –«καινοτομίας» θα λέγαμε σήμερα– που επιφέρει η εκφερόμενη κατά τη γένεσή της σκέψη, υπεισέρχεται και μια πρόσθετη διάσταση που αξίζει να υπογραμμίσω.

Θυμίζω: ο Μιραμπώ χωρίς στην ουσία να το ξέρει, χωρίς να το έχει προετοιμάσει, έχει καταλήξει να πει «το έθνος δίνει διαταγές, δεν δέχεται» και «πείτε λοιπόν στο βασιλιά σας πως δεν θα εγκαταλείψουμε

τις θέσεις μας παρά μόνο δια της βίας της λόγχης». Η αδιανόητη κατάληξη, συμπληρώνει ο Κλάιστ, μπορεί να παρακινήθηκε από τον απέναντί του αυλάρχη. Αλλά πώς; Διαβάζω:

Ίσως ήταν τελικά ένας σπασμός στα χείλη ή ένα διαφορούμενο παίξιμο της μανσέτας που στάθηκε αφορμή για την ανατροπή της τάξης των πραγμάτων.

Βρίσκουμε εδώ τη σαφέστερη αναφορά στο κινητήριο έναυσμα, στο σχεδόν τυχαίο που θέτει σε κίνηση το «εργαστήριο» και αυτή τη φορά η διατύπωση δεν αφήνει καμιά αμφιβολία για την απόσταση αυτής της αρχικής «διέγερσης» από την έστω και μη λεκτική επιβεβαίωση της ορθότητας της πορείας των σκέψεων.

Η πρόσθετη όμως διάσταση στην οποία αναφερόμαστε είναι εκείνη της πολιτικής. Η επανάσταση εδώ, όπως και η βίαιη κατάληξη στο ακόμα πιο γλαφυρό παράδειγμα του μύθου του Λαφονταίν που ακολουθεί, είναι σύστοιχη της ανατροπής που επιφέρει μια επίγνωση, όταν εγκαθίσταται ακαριαία ως προϊόν των παραγόμενων-εκφραζόμενων σκέψεων. Το προϊόν δίνει απολύτως νέα, αναπάντεχη, χωρίς προηγούμενο μορφή στο υλικό από το οποίο προήλθε και υπερβαίνει το υποκείμενο που το παρήγαγε. Το παράδειγμα του Μιραμπώ εισάγεται άλλωστε με την παρατήρηση: «Πιστεύω πως κάμποσοι μεγάλοι ρήτορες, τη στιγμή που άνοιγαν το στόμα, δεν ήξεραν ακόμη τι θα πουν». Η νέα γνώση είναι πάντα ρήξη και ως τέτοια συνδεδεμένη με τη μοναδικότητα της επινόησης που αντιστοιχεί στη μεγαλοφυΐα – ένα νήμα που θα μπορούσε να μας οδηγήσει από την τεχνική άσκησης της ομιλίας στην τέχνη κι από εκεί στο υψηλό.

Η εφευρετικότητα είναι και αυτό που χαρακτηρίζει τη «φωναχτή σκέψη» της αλεπούς στο μύθο του Λαφονταίν, μια σκέψη που σύμφωνα με τον Κλάιστ ολοκληρώνεται «βαθμιαία ... από μια αρχή που έγινε εκ των ενόντων» και με απολύτως απρόβλεπτη κατάληξη. Ας συγκρατήσουμε

όμως την παρατήρηση με την οποία κλείνει αυτό το παράδειγμα «φωναχτής σκέψης»:

Οι σειρές των παραστάσεων και των χαρακτηρισμών τους προχωρούν η μια δίπλα στην άλλη και οι ενέργειες του πνεύματος για το ένα και για το άλλο συμπίπτουν. Τότε η γλώσσα δεν είναι πια δεσμά, ας πούμε τροχοπέδη του πνεύματος, αλλά δεύτερος τροχός ...

Μεταγράφοντας αυτή την εντυπωσιακή παρατήρηση σε μια τέταρτη υπόθεση που αφορά την καρδιά της δικής μου ερευνητικής δουλειάς, σημειώνω πως αυτό που σε γνωσιοθεωρητικούς όρους θα συνιστούσε τη διάκριση μεταξύ παράστασης και αναπαράστασης, μεταξύ σύλληψης και έκθεσης, μεταξύ *Vorstellung* και *Darstellung* εδώ ακυρώνεται. Η *έκφραση*, όπως τη αποδίδει ο Κλάιστ κινείται παράλληλα με τη σύλληψη δια της σκέψης. Σκεφτόμαστε εκφράζοντας αλλά και εκφραζόμαστε κάνοντας σκέψεις. Η λογική διερεύνηση δεν προϋπάρχει της έκθεσής της. Παρουσιάζοντας κάτι δια της γλώσσας –και μόνο παρουσιάζοντάς το– το συλλαμβάνουμε. Αυτή η ρητορική είναι εργαλείο έρευνας.

Γιατί, επεξηγεί ο Κλάιστ, δεν είμαστε *εμείς*, που ξέρουμε, είναι πρωτίστως μια συγκεκριμένη *κατάστασή* μας που ξέρει.

Αφήνω αυτή την ιδιοφυή προσέγγιση μιας μορφής τουλάχιστον γνώσης ως προδιάθεσης για μια μελλοντική συζήτηση. Προκαλεί πάντως κάποιο δέος η συνειδητοποίηση ότι όλα αυτά γράφονται με την ελαφρότητα μιας επιφυλλίδας από έναν νέο 28 χρονών πριν από διακόσια και κάτι χρόνια.